

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА
МЕТОДІВ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ
В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ**

Збірник наукових праць

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 34

Заснований в 1996 році

Рівне – 2006

ББК 74.20

О - 59

УДК: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

**О Н О В Л Е Н Н Я З М І С Т У , Ф О Р М Т А М Е Т О Д І В Н А В Ч А Н Н Я І В И Х О В А Н Н Я В З А К Л А Д А Х О С В І Т И :
Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету.
Випуск 34. — Рівне: РДГУ, 2006. — 188 с.**

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем теорії та історії педагогіки, дидактики вищої і загальноосвітньої школи, теорії і методики виховання та розвитку учнівської молоді в закладах освіти.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, учителів, практичних працівників освіти, керівників загальноосвітніх навчальних закладів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Хом'як Іван Миколайович – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет).

Заступник головного редактора:

Янцур Микола Сергійович – кандидат педагогічних наук, професор (відповідальний секретар) (Рівненський державний гуманітарний університет).

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Бех Іван Дмитрович – доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН України (Інститут проблем виховання АПН України);

Воробйов Анатолій Миколайович – кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Дем'янчук Анатолій Степанович – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АНВШ України (Міжнародний економіко-гуманітарний університет ім. академіка Степана Дем'янчука);

Карпенчук Світлана Григорівна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Коваль Ганна Петрівна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Левківський Михайло Васильович – доктор педагогічних наук, професор (Житомирський державний педагогічний університет ім. Івана Франка);

Лисенко Неля Василівна – доктор педагогічних наук, професор (Прикарпатський державний педагогічний університет ім. В. Стефаника);

Лісова Світлана Валеріївна – доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний економіко-гуманітарний університет ім. академіка Степана Дем'янчука);

Малафійк Іван Васильович – кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Мітюров Борис Никифорович – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павелків Роман Володимирович – доктор психологічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павлютенков Євген Михайлович – доктор педагогічних наук, професор (Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти);

Пальчевський Степан Сергійович – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Пасічник Ігор Демидович – доктор психологічних наук, професор (Національний університет “Острозька Академія”);

Поніманська Тамара Іллівна – кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Савчин Мирослав Васильович – доктор психологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Івана Франка);

Терещук Григорій Васильович – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України (Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);

Тищук Віталій Іванович – кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет).

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол №11 від 30.06.2006 р.).

Збірник затверджений ВАК України як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук з педагогіки (постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 9.06.1999 р. та додаток до постанови ВАК України від 11.10.2000 р. №1 – 03/8).

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31. Рівненський державний гуманітарний університет

ISBN 966 — 7281 — 08 — 5.

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2006

УДК: 37: 811. 161. 2 (07)

І.М. ХОМ'ЯК

АНАЛІЗ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ОРФОГРАФІЇ

Резюме. У статті проаналізовано результати експериментального навчання орфографії, доведено твердження про те, що правописна грамотність школярів підвищиться, коли під час навчання орфографії враховувати вплив мовленнєвого середовища, в якому перебувають школярі; будувати навчання орфографії на міжрівневій основі; формувати в учнів правописні навички, дотримуючись поетапної послідовності виконання орфографічних дій.

Ключові слова: педагогічний експеримент, контрольні та експериментальні класи, орфографічна грамотність, мовленнєве середовище, діалектні впливи, міжмовна інтерференція.

Ефективність розробленої нами методики формування в учнів 5-7 класів орфографічних навичок [1, 147-208] перевірялася за допомогою педагогічного експерименту – емпіричного методу дослідження, важливість якого в методиці навчання української мови обґрунтували К.М.Плиско, М.І.Пентилук, О.Я.Савченко та ін. Експеримент сприяв апробації запропонованої системи роботи в умовах діалектного довкілля і функціонування контактуючих (української і російської) мов. Він дав можливість виділити і проаналізувати процес становлення у школярів орфографічних навичок шляхом реалізації принципу зв'язку у вивченні орфографії з фонетикою, орфоєпією, лексикою, словотвором, граматикою та розвитком зв'язного мовлення.

Науково-дослідному висвітленню цих проблем і присвячена стаття. Засобом визначення результатів експериментального навчання були діагностувальні контрольні роботи. Вони забезпечили інформацією про фактичні знання учнів, показали, наскільки продуктивно вироблялися у школярів орфографічні уміння й навички на кожному з етапів їх формування.

Зважаючи на те, що ймовірність орфографічних помилок, спричинених впливом мовленнєвого середовища, більша в роботах творчого характеру, ніж, скажімо, у тренувальних вправах чи диктантах, учням було запропоновано написати твори на такі теми: 5 клас – “Прикмети весни”, “День, якого з нетерпінням чекаю”; 6 клас – “Про що мені розповіла крапелька дощу”, “Чому мені подобається (не подобається) вчитися”; 7 клас – “Що сниться бруньці взимку”, “Коли мені радісно”.

Під час перевірки творчих робіт керувалися розробленою нами класифікацією правописних помилок [2, 22], до яких включено й ті мовленнєві та граматичні похибки, що тісно переплетені з різноманітними орфографічними відхиленнями.

Критерії оцінювання підсумкових творів були такими: для визначення високого рівня навчальних досягнень необхідною умовою була відсутність фактичних помилок, допускалася лише одна мовленнєва і одна граматична невправність; для достатнього рівня навчальних досягнень – не більше трьох мовленнєвих недоліків, двох орфографічних і двох граматичних помилок; для середнього рівня – не більше п'яти мовленнєвих недоліків, чотирьох орфографічних і чотирьох граматичних; для низького рівня – шість і більше мовленнєвих недоліків, по сім і більше орфографічних і граматичних помилок.

Порівняємо одержані результати. Передусім виразно видно те, що школярі експериментальних класів успішно справилися з контрольною роботою, продемонструвавши переважно високий і достатній, а також середній рівень знань. Низькі результати зафіксовано у 5 учнів: 1 п'ятикласника, 1 шестикласника і 3 семикласників.

У творах учнів контрольних класів помітна кількість орфографічних помилок, позначених інтерференційним впливом навколишнього мовленнєвого середовища. Характерно, що в роботах вихованців Рівненського ЗНЗ № 18 спостерігалися не лише похибки, зумовлені застосуванням контактуючих (української і російської) мов, але й напівдіалекти, здебільшого північноукраїнського походження. Водночас у роботах учнів сільських шкіл, особливо з Кіровського ЗНЗ, поряд із діалектами траплялися орфографічні неадаптації, спричинені міжмовною інтерференцією.

Більшість школярів контрольних класів виявили достатній, середній і низький рівні знань. Результати підсумкових творів в середньому адекватні зрізовим (за грамотність), що виконувалися на початку навчального року [3, 31], а в окремих класах були й нижчими.

Загальний рівень виконання підсумкових робіт учнями експериментальних класів (високі, достатні і середні показники) становить 98,6 %, або на 20,2 % вищий, ніж у їхніх ровесників із контрольних класів, а якість знань (високі і достатні результати) складає 59,1 % в експериментальних класах і 33,2 % – в контрольних.

Середній бал в експериментальних класах вищий, ніж у контрольних, на 1,18 (7,64 і 6,45). У контрольних класах помітний спад коефіцієнта успішності (5 клас – 6,67, 6 клас – 6,64, 7 клас – 5,95), тоді як в експериментальних класах відбувається його зростання: наприклад, у 6 класі – 6,77, а в 7-ому – 7,97 при середньоарифметичному 7,64. Це свідчить про перспективність використання в школі розробленої методики.

Вищий рівень орфографічної грамотності учнів експериментальних класів пояснюється дотриманням запропонованих нами етапів навчальної роботи, теоретичним осмисленням способів запобігання діалектних орфографічних помилок і тих, що здатні з'являтися внаслідок міжмовної інтерференції. Під керівництвом учителів упродовж навчального року школярі усвідомлено опановували необхідним для формування орфографічних умінь фонетико-орфоєпічним, граматичним та іншим лінгвістичним матеріалом. На основі цілеспрямованого засвоєння базових знань змогли суттєво підвищити свою правописну грамотність [4; 5]

Наскільки свідомо формувалися в учнів орфографічні навички, видно, зокрема, з результатів виконання серії контрольних завдань.

Школярам запропонували відредагувати тексти окремих творів, написаних учнями з відповідного діалектного ареалу, що містили в собі по 14 типових для мовленнєвого середовища написань, призначених для контрольного коригування.

Текст для редагування, рекомендований учням селецького знз:

Спогади про літні канікули

Літо – найщасливіший час для дітей. Втомляні за рік, ми з нетерпінням чекаємо його.

Влітку я люблю милуватися красою рідної природи. Зберемося з товаришем на моєму пудварку, пригутаємо бульби, візьмемо кусок ковбаси і йдемо в найближчий ліс. Він добре видніється з гетой горки. Щоб скоротити шлях, йдемо стежечкою крузь клатку.

На канави можна побачити лелеку. Він нікому не робит зла, а гніздується на старій клуні. Бусел зимував у нас, бо наприкінці минулого літа зламав ногу. Ми підібрали його, перематали лапу бинтом і виходили птаха.

Посередині галявини видніється стожок, біля якого під калиновим куцом полюбляє ховатися заси, а часом і лось приходить поласувати сіном.

Яка ж ти гарна, поліська природо !

2. Текст для учнів Білокриницького ЗНЗ:

Літні канікули

Мені дуже подобаються літні канікули. Погожим літнім днем люблю кататися на ровері, ходити до лісу, на річку.

Здавалося, ще вчора були уроки, а вже сьогодні увечері ледь познав однокласників, які встигли засмагнути, бо щодня загорають біля річки, больбаються у воді. Навіть мама не впустила їх до хати, поки не назвали своїх прізвищів.

Наймиліше на душі, коли приходе День народження. Гарно відсвяткували цього року: мама наварила пирогів, бараболі, квасцєвого борщу. Родичі файно вітали мене, а бабуся згадувала, як колись празднували Новий рік, як на Різдво пригощали кутьюю, вінегретом з оливою. Потім тато ввімкнув телевізор, ми із задоволенням подивилися кінофільм про Неша Бріджеса – досвітченого поліцейського із Сан-Франциско, який прикончив небезпечного злочинця.

3. Текст для редагування, призначений учням Кіровського ЗНЗ:

Відпочинок улітку

Я гарно провила прошлогоднє літо. Кождий день вчила систричку читати “Букварь”, доглядала кролів, гусей, а одне курчатко видрісірувала їсти з рук разом з кицинятком, яке часом могло вгристи й за пальця. Вранці поралася в огороді, спостерігала, як роса перелевалася на сонці різними кольорами.

Влітку люблю босоніж бігати по вмитому дощом, слеському й теплому ас-фальті. А ще з бабусяю їзду в город на базарь, де купляємо морозиво і різні бізділушки.

Мені подобається відправлятися з друзями в походи. Беремо рюкзаки, в яких кожна річ має своє місто,- і в степову балку. Начистю картоплі, наріжу м'яса і варю усім борщ.

Так можна відпочивати тільки влітку !

4. Текст для учнів Рівненського ЗНЗ № 18:

Мрії про літні канікули

Гарна люба пора року, але найприємніше і найвеселіше для мене – літо. Кажеться, усією душою я в ньому. Осінню тато обіцав повезти нас з мамою до Франції, а потім мона буде відправитись у двотижневий круїз по Чорному морю. Це буде щастливий, незабутній час !

Тато позвонив нам з командировки: росповів, що зари збирається додому. Жаль, що не візьмем з собою Барсіка, не хочеться покидати його одного. Але сусіди з шестидесятої квартири виручать нас. Діма з Вітьою остануться доглядати нашого чотириноного друга, за що ми їм привеземо подарки.

Редагували текст 220 учнів експериментальних класів і 208 – контрольних. Зважаючи на те, що в кожній роботі школярі використали по 14 контрольних орфограм, передбачувана кількість правильно відредагованих написань в експериментальних класах повинна була відповідати 3080 умовним правописним одиницям, а в контрольних – 2912.

Учні експериментальних класів орфографічно грамотно відкоригували 2787 інтерферованих написань, тоді як школярі контрольних класів – 1514. Якщо допустиму кількість правильно вжитих орфограм (3080 і 2912) взяти за 100 %, то якість виконаного завдання учнями експериментальних класів становить 90 %, а контрольних – 52 %.

Для того щоб перевірити, наскільки розвинута у школярів орфографічна пильність, їм було запропоновано підкреслити орфограми в словах відредагованого тексту. Результати виконаного завдання відображені у таблиці 1.

Контрастність одержаних результатів пояснюється тим, що в контрольних класах під час розгляду правописних явищ несистематично застосовувався опорно-порівняльний прийом навчання, не завжди дотримувалася послідовність виконання орфографічних вправ. Нерідко завдання з метою добору власних прикладів виконувалися перед вправами, умова яких полягала в обґрунтуванні вжитих орфограм, синтетичні вправи випереджали тренувальні, а ті, в свою чергу,- пробні і т.ін. Перевага віддавалася роботам із завданням:

замість крапок вставити потрібні літери, розкрити дужки, дописати слова. Вправи на розпізнавання орфограм при зоровому сприйманні тексту чи на слух, запис речень із пропуском орфограм залишалися, як правило, поза увагою учнів.

Таблиця 1.

Кількість контрольних орфограм	Кількість учнів, які правильно визначили орфограми у відредагованих словах					
	5 класи:		6 класи:		7 класи:	
	експ.	контр.	експ.	контр.	експ.	контр.
14-13	27,6 %	-	21,8 %	-	20 %	-
12-11	30 %	-	28,7 %	-	37,1 %	-
10-9	32,3 %	-	38 %	-	31,4 %	-
8-7	8,5 %	1,4 %	11,5 %	2,7 %	10 %	4,8 %
6-5	1,6 %	12,8 %	-	12,2 %	1,5 %	12,6 %
4-3	-	31 %	-	23,2 %	-	11,1 %
2-1	-	29,7 %	-	36,5 %	-	35 %
Не виділили орфограм	-	25,1 %	-	25,4 %	-	36,5 %

Вміння знаходити орфограми визначило ефективність правописної роботи школярів. Однак потрібно вміти виконувати й інші дії, спрямовані на вироблення орфографічних навичок, до того ж здійснювати їх поетапно, щоб не порушувати логіки переходу від однієї розумової операції до іншої. У наступному контрольному завданні учні повинні були назвати дії, що передували записові виділених для аналізу слів із текстів для редагування: I варіант (учням Селецького ЗНЗ): “товаришом” (4 речення), “перематати” (10 речення); II варіант (учням Білокриницького ЗНЗ): “загорають” (3 речення), “відсв’яткували” (6 речення); III варіант (учням Кіровського ЗНЗ): “базарь” (5 речення), “мясо” (8 речення); IV варіант (учням Рівненського ЗНЗ № 18): “двоптижневий” (3 речення), “шестидесятої” (7 речення). Результати роботи відображено в таблиці 2.

Таблиця 2.

Класи		Завдання виконали:				Не виконали завдання:
		у повному обсязі	не менше s роботи	не менше S роботи	менше половини	
Експериментальні:	5	49,2 %	28,6 %	17,5 %	3,1 %	1,6 %
	6	32,2 %	27,6 %	21,8 %	16,1 %	2,3 %
	7	30 %	32,8 %	22,9 %	11,4 %	2,9 %
Контрольні:	5	-	-	-	63,4 %	36,6 %
	6	-	-	-	56,8 %	43,2 %
	7	-	-	-	55,6 %	44,4 %

Як бачимо, в середньому 59 % учнів контрольних класів виконали менше половини запланованої роботи, решта (41 %) не справились із завданням, оскільки не виявила умінь зв’язно міркувати у процесі роботи над вибором правильних написань. Замість “розкладки” виконуваних операцій окремі школярі згадували, за яких обставин фіксували в своїй пам’яті графічний образ аналізованого слова: *“Шестидесятої. Я задав, як мама писала мені записку про те, що ключ у шестидесятій квартирі” (Тарас П., учень 7-Д класу Рівненського ЗНЗ № 18); тлумачили лексичне значення слів: “Товаришом. Зберемося з Павлом у пудварку, наберемо бульби і гайда в ліс” (Ігор С., учень 7-Б класу Селецького ЗНЗ); “Відсв’яткували. Мама насмажила каклет і бараболі” (Микола П., учень 6-Б класу Білокриницького ЗНЗ).*

В експериментальних класах словесники планомірно навчали дітей прийомів розумової праці, особливо на початку дослідної роботи: демонстрували зразки виконання орфографічних завдань, детально аналізували структуру теоретичних положень, розкладаючи їх на окремі компоненти послідовно виконуваних операцій, після чого узагальнювали і закріплювали аналізовані способи розумової діяльності під час виконання пробних і тренувальних вправ. З часом школярі навчилися відтворювати орфографічні операції скорочено, а згодом – автоматизовано.

Наведемо приклади учнівських міркувань, що передували записові контрольних слів у передбачуваному дослідному програмою обсязі:

“Базарь”.- Я порівняла дане для аналізу слово з тим, що вживається в літературній мові. Правильно вимовила його, повторила про себе, на слух виділила орфограму – “Вживання м’якого знака”. Пригадала правило: після р у кінці складу м’який знак не пишеться. Наприклад: двір, парта. Винятком є слово Горький. Зробила висновок: якщо р у слові базар знаходиться в кінці другого складу, то після нього м’який знак не вживається.

(Оксана М., учениця 7-А класу Кіровського ЗНЗ).

“Двоптижневий”.- Спробував вимовити аналізоване слово вголос і про себе. Зрозумів, що без [д] воно вимовляється легше і природніше. Визначив орфограму – “Спрощення в групах приголосних”. Порівняв, як у російській мові вимовляються слова, що мають групи приголосних [стн], [здн]. Пригадав, що в українській мові

відбувається спрощення в групі приголосних [ждн] – [жн], яке зберігається і на письмі: *тиждень – тижневий, чого не скажеш про російську мову: грустний, зв'язний. Отже, правильно треба писати двотижневий.*

(Володимир В., учень 7-Г класу Рівненського ЗНЗ № 18).

У системі послідовно виконуваних орфографічних операцій, зумовлених вибором нормативних написань, чільне місце посідає технологія застосування орфографічних правил. Ми задалися метою перевірити, як школярі уміють вмотивувати правильність вживання *е-и* в коренях дієслів (5 клас), *-ив-, -ев-* у суфіксах іменників (6 клас), *и, і* в кінці прислівників (7 клас). Результати виконаного завдання наведені у таблиці 3.

Таблиця 3.

Класи		Кількість учнів, які обґрунтували правильність вживання орфограм	Ті ж дані у %	Кількість учнів, які не вмотивували правильність написань	Ті ж дані у %
Експериментальні:	5	44	69,9 %	19	30,1 %
	6	74	85,1 %	13	14,9 %
	7	46	65,7 %	24	34,3 %
Контрольні:	5	8	11,3 %	63	88,7 %
	6	7	9,5 %	67	90,5 %
	7	2	3,2 %	61	96,8 %

Недостатня вправність у застосуванні правил під час письма пояснюється, з одного боку, нівеляцією теоретичних знань, що спостерігається останнім часом у загальноосвітніх закладах, з іншого, – несформованістю в учнів лінгвістичних умінь.

Ефективними прийомами розпізнавання і виділення орфограм, вживання яких визначається орфографічним правилом, є фонетичний, лексичний, словотвірний і морфологічний розбори. За допомогою діагностувальних контрольних робіт упродовж навчального року ми з'ясували, наскільки успішно володіють школярі названими видами мовного аналізу.

Для неповного фонетичного розбору (запис фонетичною транскрипцією, визначення співвідношень між звуками і буквами) учням 5-7 класів поваріантно дали слова: *проїзний, приклеїти*. Отримані результати відображені у таблиці 4.

Таблиця 4.

Класи		Кількість учнів, які правильно виконали завдання	Ті ж дані у %	Кількість учнів, які не справилися з завданням	Ті ж дані у %
Експериментальні:	5	55	87,3 %	8	12,7 %
	6	77	88,5 %	10	11,5 %
	7	59	84,3 %	11	15,7 %
Контрольні:	5	19	26,8 %	52	73,2 %
	6	20	27 %	54	73 %
	7	16	25,4 %	47	74,6 %

Вищі показники в учнів експериментальних класів зумовлені свідомим ставленням їх до звукового складу використовуваних слів, умінням зіставляти звуки і букви, вимову й написання, вихованням вимовно-слухової культури, систематичним вправлінням визначати орфограми на слух.

Оскільки лексика сфер використання вивчається в загальноосвітній школі у 6 класі, морфологія – в 6-7 класах, а зі словотвором п'ятикласники знайомляться в кінці навчального року, вміння виконувати інші лінгвістичні розбори ми перевіряли тільки в шести- і семикласників.

Лексичний розбір школярі демонстрували на прикладі слів, узятих із ре-чень для редагування: 1) *“пудварок”, “гетой”, “бусел”, “крузь”* (учням Селецького ЗНЗ); 2) *“файно”, “квасцевий”, “пирогои”* (у значенні *вареники*), *“бараболі”* (учням Білокриницького ЗНЗ); 3) *“кицинятко”, “прошлогодне”, “місто”* (на означення *місяця*), *“кожодий”* (учням Кіровського ЗНЗ); 4) *“кажеться”, “мона”, “остануться”, “зари”* (учням Рівненського ЗНЗ № 18).

У цьому завданні нас цікавило передусім те, чи вміють школярі розрізняти загальнонавчальні, професійні, діалектні слова і ті, що зазнали інтерференційного впливу з боку російської мови. Тримані результати наведені у таблиці 5.

Таблиця 5.

Класи		Кількість учнів, які визначили приналежність слів до сфери використання	Ті ж дані у %	Кількість учнів, які не справилися з завданням	Ті ж дані у %
Експериментальні:	6	76	87,3 %	11	12,7 %
	7	57	81,4 %	13	18,6 %
Контрольні:	6	16	21,7 %	58	78,3 %
	7	14	22,2 %	49	77,8 %

З таблиці видно, що учні експериментальних класів в основному з'ясували, якими є аналізовані слова щодо сфери використання. Деякі труднощі виникали в учнів Рівненського ЗНЗ № 18, оскільки в шкільних схемах

лексичного розбору не йдеться про явища міжмовної інтерференції. Тому з нашої згоди подібні факти характеризувалися дещо довільніше, як-от: “*Кажеться* – це слово не відповідає нормам української літературної мови, суржик” (Олександр К., учень 6-Б класу); “*Остануться* – русизм” (Ірина З., учениця 7-Г класу).

Більшість учнів контрольних класів не з’ясувала сферу використання аналізованих слів. Частина з них характеризувала морфологічні ознаки лексем (“*Бараболі* – іменник, означає загальну назву, неістота, вживається у родовому відмінку множини. – Марія Л., учениця 7-Б класу Білокриницького ЗНЗ) або обмежувалася тлумаченням лексичного значення слів: “*Пудварок* – це слово означає двір, місце біля будинку” (Ольга В., учениця 6-А класу Селецького ЗНЗ).

Словотвірний і морфологічний розбори учні виконували, аналізуючи слова з таких речень: 1. *Невелике чепурне містечко купалося в ранкових проміннях сонця (І.Цюпа).* 2. *По садах пустинних їде гордовито осінь жовтокоса на баскім коні (В.Сосюра).*

І варіант: виконати словотвірний розбір прикметника *невелике* і морфологічний аналіз іменника *промінням*. II варіант: виконати словотвірний розбір прикметника *жовтокоса* і морфологічний – *пустинних*.

В експериментальних 6 класах повністю виконали розбір 66,7 % учнів, частково – 28,7 %, не виконали 4,6 %; в експериментальних 7 класах виконали аналіз у повному обсязі 68,6 % учнів, частково – 22,9 %, не виконали 8,6 %. У контрольних класах повністю виконали розбір 8,5 % шестикласників і 6,3 % семикласників, частково – 46,5 % учнів 6 класу і 27 % школярів 7 класу, не виконали завдання 49,3 % шестикласників і 66,7 % семикласників.

В експериментальних класах учнів не обмежували знайомством із способами словотвору на спеціально відведених для цього уроках у 5 класі, а залучали до використання дериваційного матеріалу під час вивчення частин мови у 6 і 7 класах. Визначаючи словотвірні афікси і твірні основи, школярі вчилися розпізнавати в них орфограми, з’ясували правопис їх на основі дериваційних знань.

Під час перевірки морфологічного розбору ми зважали на те, чи обґрунтовували учні вживання орфограм. Як з’ясувалося, змогли пояснити особливості правопису аналізованих слів 79,3 % шестикласників і 74,3 % семикласників експериментальних класів. Що ж до контрольних, то пояснили написання слів лише 6,3 % з числа учнів 7 класів, а шестикласники взагалі не звернули на це увагу.

Далось взнати те, що у схемах морфологічного розбору, вміщених у шкільних підручниках, не завжди вимагається правописне пояснення аналізованих слів. Тому в діагностувальних роботах окремі школярі приписували морфологічні ознаки графічним недоладностям типу: “*промінням*”, “*про мінням*”, “*пустинних*”, “*пустених*”.

Таким чином, аналіз одержаних результатів педагогічного експерименту свідчить про доцільність застосування розробленої нами системи навчання орфографії в 5-7 класах загальноосвітніх шкіл. Необхідною умовою формування правописних навичок є дотримання етапів навчальної діяльності, що передбачають встановлення лінгвістичного діагнозу слова, коригування лексем у відповідності до літературних норм, визначення орфограм за властивими їм ознаками, з’ясування їхніх назв, правиловидну мотивацію орфограм, послідовне виконання орфографічних операцій, зумовлених вибором нормативних написань, комплексне використання різновидової навчальної роботи, спрямованої на практичне застосування орфографічних знань.

Експериментальне навчання дозволяє стверджувати: успішне формування орфографічних навичок можливе, якщо в учнів міцна база теоретичних знань, розвинуте вміння усно висловлюватися. Рецидив забрудненого усного мовлення проявляється на письмі. Характер орфографічних помилок, яких припускаються школярі під впливом мовленнєвого довкілля і дії контактуючих мов, найкраще окреслюється в зіставленні аналізованих явищ української і російської мов, літературної мови і діалектів.

Педагогічний експеримент підтвердив правильність висловленої гіпотези, засвідчив віднайдені резерви підвищення орфографічної грамотності школярів. Розроблена методика допомогла істотно поліпшити орфографічну вправність учнів, навчання яких здійснювалося на основі реалізації зв’язку орфографії з різними лінгвістичними розділами шляхом структуривання цілісного процесу навчання правопису.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хом’як І.М. Зміст і методи навчання української орфографії в різних регіонах країни. // Наукові основи навчання орфографії в середній школі. – Рівне: Волинські обереги, 1998. – С. 147-208.
2. Хом’як І.М. Лінгво-методичні засади навчання орфографії української мови в основній школі: Автореф. дис. ... докт. пед. наук. – К.: 2002. – 33 с.
3. Хом’як І.М. Методика експериментального навчання орфографії. // Оновлення змісту, форм і методів навчання і виховання в закладах освіти: Зб. наукових праць. Випуск 28. – Рівне: РДГУ, 2004. – С. 30-34.
4. Хом’як І.М. Концептуальні засади навчання орфографії в основній школі. // Модернізація змісту, форм і методів шкільної мовної освіти: Зб. матеріалів Всеукраїнського науково-методичного семінару. – Рівне: Міжнародний університет “РЕГГ” ім. С.Дем’янчука, 2002. – С. 8-10.
5. Хом’як І.М. Шляхи підвищення ефективності навчання орфографії. // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Зб. наукових праць. – Рівне: РДГУ, 2000. –1 С. 120-122.

Резюме. *Аналіз експериментального навчання української орфографії. В статті проаналізовані результати експериментального навчання орфографії, доказано утвердження о том, что правописная грамотность школьников улучшится, если в процессе обучения орфографии учитывают влияние речевой*

среды, в которой находятся школьники, организовывать обучение орфографии на межуровневой основе; формировать у школьников орфографические навыки, придерживаясь поэтапной последовательности выполнения орфографических действий.

Ключевые слова: педагогический эксперимент, контрольные и экспериментальные классы, орфографическая грамотность, речевая среда, диалектное влияние, межъязыковая интерференция.

Summary. Analysis of the experimental teaching of spelling. The results of the experimental teaching of orthography were analyzed in the article. The assertion that literacy spelling of schoolchildren will rise if during the teaching of orthography the influencing of lingual surrounding, the schoolchildren are in, is taken into account; the teaching of orthography is build on an interlevel basis; the schoolchildren's spelling skills are formed, adhering to the sequence of stages of the fulfillment of orthographic actions, is proved.

Key words: pedagogical experiment, orthographic literacy, lingual environment, dialectal influencing, interlingual interference.

Одержано редакцією 12.01.2006.

УДК: 373. 637.

І.А. ПАРАСЮК

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ЗАСАДИ «РУСЬКОЇ ТРІЙЦІ»

Резюме. У статті зроблена спроба розкрити суть основних морально-етичних принципів творчості Маркіяна Шашкевича, Івана Вагилевича і Якова Головацького. Із них – засади добра, любові, національної ідентичності, християнського гуманізму.

Ключові слова: морально-етичні засади, добро, любов, ідентичність, онтологічна основа буття, антропоцентризм, гуманізм.

Проблема морально-етичних засад «Руської трійці» ще не достатньо досліджена, хоч їх творчість розкриває для цього широкі можливості. В процесі аналізу ми не будемо називати, хто є автором того чи іншого твору з того, що твори М. Шашкевича, І.Вагилевича і Я.Головацького мають одну й ту саму ідейну і художню спрямованість, яка ґрунтується на тих самих морально-етичних засадах: добра, любові, християнського гуманізму, національної ідентичності українського народу. На наш погляд ці засади є основоположними у їх житті, для їх творчості.

Загляньмо у їх читанку для молодших школярів. В ній близько 90 статей. Це байки, легенди, оповідання, моральні повчання. І кожна стосується проблем моралі, і в кожній йде мова про високі морально-етичні чесноти: добро, справедливість, сумління, любов, терпіння, повага, милосердя... В цих статтях досконало виражені:

- ціннісне ставлення людини до світу, до людей, до земних благ („Про створення світу”, „Про церкву”, „З вогнем не грайся”, „Божа оцінка над побожними” та інші);
- міра морально-етичного обов'язку людини („Про гріхи першородні”, „Про блудного сина”, „Про таланти”, „Про милосердну Семирянку” та інші);
- певні способи пізнання Всесвіту („Про п'ять частин землі”, „Про сонце”, „Про місяць і зірки”, „Про хмари”, „Про ніч і день”, „Про ріки і води”, „Коротенька повість про землю” та інші);
- розмаїття людських відносин: людини і Бога, людини і світу, людини і людини, людини і себе, людини і громади, громади і громади („Про різдво, життя і смерть Господа нашого Ісуса Христа”, „Добрий Семко і лихий Данько”, „Негарний хлопець”, „Лихий кінець пустого Гриця”, „Свавільний Михань”, „Добрий молодець”, „Господарний чоловік”, „Ретельний сирота”, „Ощадний наймит”, „Що таке родина” та інші).

А ось приклади окремих „коротеньких моральних наук”, які містяться у читанці:

- „Що Бог дав, прийми з покорою”,
- „Всяке діло з Богом зачинайте, коли хочете, щоб ся удало”,
- „Слава доброго чоловіка (людини) є свідченням його доброї совісті”,
- „Нічого так не соромить і не ганьбить чоловіка, як невдячність”,
- „Що в юності научишся, на старість як знайдеться”,
- „Держи міру в їжі і життю, і будеш завжди здоровим”,
- „Краса без розуму як цвіток в болоті”,
- „Хто лає, сам собі ганьбу заробляє”,
- „Живімо по правді”,
- „Не будьте упрямі і горді, то люди вас будуть любити” та інші [1, 70-78].

Вони, можливо, багатьом відомі, бо увійшли в наш побут, в наше життя вже давно завдяки «Руській трійці». Добре було б, щоб ми ними керувались. Для діячів «Руської трійці» все те дооре, на що тільки здатна людина, є наслідком її доброї душі, переповненої любов'ю до Бога, до людей, до світу.

Не хочу багатства, ані грошей мати,

Ні паном, бояром, ні царем ся звати.

Лиш добрий най буду і Богу миленький,

Най люблять м'я люди, тоді я частенький [1, 79].

Благородне бажання – бути щасливим, та не засобами багатства, титулів, слави, а завдяки добру і любові до ближнього.

ЗМІСТ

<i>Хом'як І.М.</i> Аналіз експериментального навчання української орфографії	3
<i>Парасюк І.А.</i> Морально-етичні засади «Руської трійці»	8
<i>Слободян М.Б.</i> Педагогічне новаторство Волинської гімназії та його вплив на організацію навчально-виховного процесу Кременецького ліцею ХХ ст.	11
<i>Кравченко Т.В.</i> Сімейна модель соціалізації особистості в сучасних умовах	14
<i>Повалій Л.В.</i> Особливості виховання підлітків в різних типах неповної сім'ї	16
<i>Тимошук Н.С.</i> Духовно-моральне становлення молоді в умовах особистісно орієнтованого виховання	19
<i>Хримова О.Л.</i> Дослідження вихованості і особистісного розвитку підлітка з проблемної сім'ї	22
<i>Хролець О.І.</i> Дитинство як предмет психолого-педагогічного вивчення	26
<i>Янциур Л.А.</i> Розвиток у дошкільників інтересу до творів образотворчого мистецтва	29
<i>Стаднік Н.В.</i> Мотивація відповідальності у дітей шестирічного віку	34
<i>Коренева І.М.</i> Використання міжпредметних зв'язків у процесі розвитку спостережливості молодших школярів	36
<i>Іванова Л.І.</i> Визначення рівня літературної компетентності молодшого школяра	39
<i>Сіранчук Н.М.</i> Діагностика образномовленнєвих вмінь учнів початкових класів	43
<i>Крижанська Л.В.</i> Національні цінності в початковій школі при організації національно зорієнтованого навчально-виховного процесу	48
<i>Лопухівська А.В.</i> Формування соціальної і комунікативної активності учнів сільської школи	53
<i>Барсукова Л.М.</i> Втілення теоретичних засад історико-краєзнавчої пошукової роботи учнів в практику навчально-виховної діяльності сучасної загальноосвітньої школи	55
<i>Комарницька В.Л.</i> Концептуальні засади формування громадянської свідомості старшокласників	59
<i>Дмитрів О.В.</i> Використання методу ситуативного навчання на уроках англійської мови у загальноосвітніх школах.	64
<i>Трофімчук В.М.</i> Організаційні форми та методи художньо-конструкторської діяльності старшокласників	67
<i>Грицай Н.Б.</i> Формування пізнавальної активності учнів під час позакласних екскурсій у природу	72
<i>Ганчин Л.В.</i> Особливості навчання усного мовлення у духовних семінаріях	78
<i>Головань Т.М.</i> Дитячі притулки в Криму у II половині XIX століття	82
<i>Коваль В.В.</i> Моральне виховання неповнолітніх у пенітенціарних установах як один з основних стратегічних напрямів підготовки їх до соціальної адаптації в суспільстві	86
<i>Потапчук Т.В.</i> Пісня як засіб виховання дітей	91
<i>Димченко С.С.</i> Педагогічні погляди та диригентська майстерність Андрія Бобиря	94
<i>Устенко К.О.</i> Оперно-хорова творчість М.В.Лисенка як засіб формування музично-естетичного мислення студентів	97
<i>Мельничук С.Ф.</i> Виконавське мистецтво і супроводжуючий його психологічний фактор – сценічне хвилювання	101
<i>Дем'яненко І.О.</i> Формування в учнів музичних шкіл навичок саморегуляції та контролю м'язового тону під час гри на гітарі	104
<i>Янциур М.С.</i> Індивідуальні навчально-дослідні завдання з професійної орієнтації при підготовці майбутніх вчителів трудового навчання	107
<i>Безкоровайна О.В.</i> Виховання духовної культури особистості студента засобами соціально-ціннісної діяльності	109
<i>Костюк Л.К.</i> Специфіка викладання навчальної дисципліни «Культурологія» в умовах інтеграції освітніх систем вищої школи України у європейський простір	115

<i>Никон О.К.</i> Організація самостійної роботи студентів з дисципліни „Основний музичний інструмент” в умовах кредитно-модульного навчання	120
<i>Яковенко Л.П., Шипунова Н.О.</i> Виховання музичного мислення студентів у процесі естетичної оціночної діяльності	123
<i>Ульяновська Л.П.</i> Вокальне виховання в учбовому хоровому колективі: спроба створення сучасної концепції	127
<i>Цапун Р.В.</i> Методи вивчення народного співу в студентському фольклорному колективі	129
<i>Рабченко Т.С., Демченко В.В.</i> Моніторинг як діагностична технологія виявлення готовності випускників вищих навчальних закладів до роботи з обдарованими дітьми.	132
<i>Озерянська А.П.</i> Загальна характеристика розвитку методики викладання іноземних мов у вищих навчальних закладах України (60-ті роки ХХ століття)	137
<i>Терещук М.А.</i> Музично-драматична діяльність, як засіб удосконалення навчально-виховного процесу на факультеті іноземної філології	140
<i>Літвінчук С.Б.</i> Формування технічного мислення студентів у процесі розв’язання продуктивно-технічних завдань із загальнотехнічних дисциплін	143
<i>Самчук С.А.</i> Художня інтерпретація музичного твору	146
<i>Лукач О.М.</i> До проблеми економічної соціалізації особистості в сучасних умовах	150
<i>Колбіна Т.В.</i> Шляхи оновлення змісту формування міжкультурної комунікації студентів економічного профілю в педагогічній системі вищого навчального закладу	152
<i>Бондарчук А.А.</i> Виховання у студентської молоді етики сімейних взаємин	155
<i>Дучинський С.В.</i> Теоретичні аспекти вокально-хорової виконавської діяльності	158
<i>Пелячик І.Ф., Крижановська Т.І.</i> Історичні аспекти проблеми творчого розвитку особистості засобами музичного мистецтва	160
<i>Кирда А.Г.</i> Визначення провідних тенденцій формування цілей освіти в розвинених країнах	164
<i>Свердлова Т.Г.</i> Формування в дітей комунікативних навичок і навичок спільної діяльності за допомогою японського досвіду групового виховання дошкільників	167
<i>Заблоцька Л.М.</i> Структура та зміст навчального процесу в початкових школах Великої Британії	172
<i>Шимків І.В.</i> Проблема оцінювання знань і моніторингу якості освіти в нормативних документах об’єднаної Німеччини	176
<i>Каур О.С.</i> Тенденції та пріоритети морально-етичного виховання підлітків у Франції	180
<i>Григорчук І.С.</i> Формування духовності в контексті християнської моральної свідомості.....	182
<i>Відомості про авторів</i>	185

Наукове видання

**ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА МЕТОДІВ НАВЧАННЯ
І ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ**

Збірник наукових праць

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 34

Заснований у 1996 р.

Відповідальний за підготовку збірника до видання Янцур М.С.
Технічний редактор Кравчук В.Ю.
Комп'ютерна верстка Хильчук Т.К.

Здано до набору 10.06.2006 р. Підписано до друку 30.06.2006 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.
Ум. друк. арк. 28,24. Обл. вид. арк. 28,67. Замовлення № 19/1. Наклад 120.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31
Рівненський державний гуманітарний університет, кафедра професійної педагогіки і
трудової підготовки (к. 98, тел. 22-11-18)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного університету
33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12, тел. 26-48-83

**О – 59 ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА МЕТОДІВ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ В
ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського
державного гуманітарного університету. Випуск 34. — Рівне: РДГУ, 2006. — 188 с.**

ISBN 966 — 7281 — 08 — 5.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем теорії та історії педагогіки, дидактики вищої і загальноосвітньої школи, теорії і методики виховання та розвитку учнівської молоді в закладах освіти.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, учителів, практичних працівників освіти, керівників загальноосвітніх навчальних закладів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

УДК: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

ББК 74.20